

DOMINIQUE BARTHÉLEMY

A történeti gondolkodás visszafejlődése: az „ezredik év körüli átalakulás” teóriája

A történeti gondolkodás nem halad töretlenül előre; megtörténik, hogy stagnál, sőt visszafejlődik. A történelem történetében az ezredik év körüli „átalakulás” vagy „forradalom” újabb modellje kétségkívül a visszafejlődés példájává fog válni. Georges Duby¹ kezdetben a 19. század végi módszertani iskola által meghatározott forráskritikai szabályok² feladása révén alapozta meg a 980-1030 közötti évek „társadalmi-politikai válságával” kapcsolatos nézetét. Mindez nem akadályozta meg abban, hogy valamivel később, 1953-ban megjelent könyvében új, találó és megkapó észrevételekkel szolgáljon egy kevésbé nyugtalan és nem kizárólagosan hűbéri jellegű társadalomról,³ amit előtte még nem tették meg a kutatók. Ezek az eredmények azonban inkább az „ezredik év körüli forradalom” elmélete ellen vallanak; egy valószínűbb és árnyaltabb kép részei kellenének hogy legyenek...

Az oklevelek stílusának (viszonylagos) fejlődése egyes (nem feltétlenül ugyanabban az időpontban keletkezett) francia okiratjegyzékekben főként azokhoz a – nagy apátságokban kimunkált – mintákhoz kapcsolódik, amelyeket Olivier Guyotjeannin „házi formuláskönyv”-nek nevez.⁴ A korábbi oklevelek, melyeket vidéki írók régi modellek alapján állítottak ki, inkább az addig megszokottakhoz hasonlítanak. Ezt követően a tudósítások sokkal tartalmasabbá és szabatosabbá válnak, kitérnek az egyes ügyek minden részletére, s latinostítják a beszélt nyelvi szavait. Észrevehető a konfliktusok, az élőbeszéd követése, kissé úgy, mintha a fényképről, a némafilm rövid epizódját követően, a hangosfilmre térnénk át.

Márpedig a „feudális forradalom” csak két, merőben más típusú felvilágosítással szolgáló oklevélcsoportból megrajzolt kép ellentétéből került levezetésre. Egyetlen más forrástípus sem tanúskodik társadalmi válságról. A „feudális forradalom” pusztán „kitaláció”, illúzió. A régi szerzők ezzel szemben, tévesen vagy helyesen, egy valódi politikai átalakulást illeltek a kifejezéssel, amely 888 felé következett be: a királyi hatalomnak néhány nagy gróf javára történő hanyatlását.

Az úgynevezett „feudális átalakulás” vagy „az ezredik év körüli forradalom” hívei figyelmen kívül hagyták a régi iskola a helytálló időrendjét, megőrizték viszont a féktelen erőszakossággal kapcsolatos hamis előítéletet. Fél évszázados válság (980-1030 vagy 1010-1060) keletkezése közre erőltették mindazt a kegyetlenséget, ami a régi kutatók szerint elárasztotta a két sötét (10-11.) századot. Az csak a legkisebb hibájuk, hogy nem ismerik saját gyökereiket! Nincsenek tudatában annak, hogy egyszerűen felújítanak egy nagyon régi paradigmát és ezzel együtt egy teljesen hamis képet, miszerint a „modern állam” születése a királyi hatalom

¹ Duby, Georges: *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. Paris, 1953. (1971.²) – Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Kiss Gergelynek és Szász Gézának a fordításhoz nyújtott segítségükért és megjegyzésükért (*A ford.*).

² Langlois, Charles-Victor–Seignobos, Charles: *Introduction aux études historiques*. Paris, 1898. (1992.²)

³ Lásd Barthélemy, Dominique: *La théorie féodale à l'épreuve de l'anthropologie*. Annales HSS, 1997. 321-341.

⁴ Guyotjeannin, Olivier: *Penuria scriptorum*. Le mythe de l'anarchie documentaire dans la France du Nord (X^e-première moitié du XIe siècle. Bibliothèque de l'école des Chartes, 1997. 155., 11-44.

megfogyatkozásának idejére – Franciaországban 877 és 1214, Quierzy és Bouvines közé – esett. Legkétsősbb a 17. századtól kezdve az ezredik év körüli „hűbériség” a királyi és nemzeti történelem kontrasztjával szolgált: nézzék csak – mondták –, hogy a vadság miféle állapotából emelték fel apránként Franciaországot a Capetingek, mielőtt 1789-ben, némi ösztökélés és erőszak hatására, váltani nem kényszerültek...

Ily módon azok a monográfiák, amelyeket Duby és Pierre Bonnassie Katalóniáról⁵ szóló művei inspiráltak, önkéntelenül is visszatérnek a „karoling állam” és a „hűbériség” paradigmikus szembeállításához a viszonylagos intézményi folytonosság (bíróságok) és a komoly társadalmi kontinuitás (nemesség) feltártsága *ellenére*, amelyről a régi iskolának még nem volt tudomása. E monográfiák, a hűbérinek nevezett rendszer középpontjába állítva az erőszakot, a modern kor előítéletét szegszik szembe a régi társadalommal, egy olyan előítéletet, amelytől az antropológiának kellene bennünket megszabadítania.

1. Módszertani aggályok

Vigyázat, itt nem az a kérdés, vajon Franciaországban és Európában az „ezredik év körül” változott-e valami. Természetesen mindig vannak dolgok, amelyek változnak, a történeti gondolkodás feladata pedig az, hogy hangsúlyozza ezeket. Ezernyi „ezredik év körüli átalakulás”-ra tudnék rámutatni magam is, az eretnokségek felbukkanásától kezdve a másodlagos erődépítés (palánkvárak⁶) technikájának fejlődésén keresztül a magyarok megtéréséig, ami kiszélesítette a kereszténység területét és megnyitotta a Jeruzsálemben vezető zarándokutat. Amit bírálni kell, az nem más, mint a Georges Duby által kitalált nagyon sajátos történeti modell.

Márpedig az 1960 és 1990 közötti francia helytörténeti monográfiák átvették Duby „ezredik év körüli forradalmának” vagy „átalakulásának” az elméletét anélkül, hogy igazából megvizsgálták volna ezt a modellt. Szerzőik nem voltak tudatában annak, hogy „nézőpontjuk” eleve meghatározott; túl sokat ismételték nekik, hogy az *Annales* új „történetiszemléletet” hozott létre, s hogy a régi rossz és vértelen volt... Akkor pedig mi haszna lenne Seignobos-t és Langlois-t vagy Fustel de Coulanges-t olvasni? Pedig náluk mindazt meglehetett volna, ami a visszafejlődés megállításához szükséges volt, és újra rábukkanhattak volna a módszertan lényegére.

Nem mintha minden elvetni való lenne a szerzőknél. Hasznos és hihető módon rekonstruálják például a közép és hosszú távú gazdasági fejlődést; ugyanígy a paraszti világ 12. századot megelőző gyarapodását, szemben a régi iskolával, amely csak erre a századra tette annak megindulását.

A hiányos ismeretekből kifolyólag azonban megismétlik a pozitívizmus gyengésgéit is, melyek ellen éppen a módszertani iskola lépett fel – igaz, nem minden esetben leve megértésre. Ily módon a szerzők a „politikai” vagy „társadalmi valóság szintiszta visszatükröződésének” tekintik a forrásokat. Ráadásul gyakran úgy vélik, hogy egyetlen pontos kifejezés szolgált „egy osztály, a társadalmi állapot” világos jelölésére, mégpedig anélkül, hogy a jelentés a legkisebb ellentmondásba ütközhetne. A *miles* nem vonatkozhatott másra, mint a lovagságra, még hozzá a lovagság egészére. Ez azonban azon nehézségeknél az alábecsülést jelenti, melyeket a latin szavak róttak a középkori írókra.

Nézzük például Pierre Bonnassie tételét, amely a leghíresebb és a leginkább jellemző. Ebben a „rabszolgaság” megszűnését a *servus* kifejezés eltűnéséből vezeti le, miközben ko-

⁵ Bonnassie, Pierre: La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutation d'une société. I-II. Toulouse, 1975-1976.

⁶ Erre vonatkozóan lásd Bur, Michel: Vers l'an mil, la motte, une arme pour une révolution. L'information historique, 1982. 44., 101-108. Vigyázat, a cím ugyan becsapós, zszurnalisztikus, *semmi sem* szól azonban benne a szó szoros értelmében vett „ezredik év körüli átalakulás” mellett.

rábban Fustel de Coulanges⁷ és Marc Bloch⁸ már figyelmeztetett arra, hogy történetiségében kell elemezni az összefüggéseket, és figyelembe kell venni a latinul *servitus*-nak nevezett társadalmi állapot „folytonos módosulásait”. A történettudós „szókészlete” lehet pontosan ugyanaz, de más is, mint a forrásaié. A historikusnak mindenféleképpen az empirikus vonatkozások átcsoportosítása révén kell a történeti fogalmakat kialakítania.⁹ Így például a *jobbágyság* alatt a függőség egy olyan formáját fogja érteni, amely jogilag néhány, a rabszolgaságot hirdető elképzelésen nyugszik, s amely már egyáltalán nem tartalmazza az embernek gazda általi birtoklását, pusztán csak az úr jogát némely adó behajtására és bizonyos ellenőrzési lehetőséget. Ha pontosabban meg akarja határozni a fogalmat, akkor egyes vonások változásának a függvényében különbséget tesz „karoling jobbágyság” és „hűbéri típusú jobbágyság”, vagy pedig „földműves jobbágyság” és „ministeriális jobbágyság” között.¹⁰

A történelem ugyanis soha nem pusztán az emlékek, az ezekből fakadó következtetések révén történő közvetett megismerés. Elmennni a levéltárba – ez önmagában még nem teszi lehetővé az „ezredik évvel való kapcsolat” megteremtését. Nem elegendő kézbe venni egy oklevelet, a fejünkben benne kell lennie mindannak, amit a történelem arról a társadalomról tud, amely ezt az okiratot létrehozta, vagyis figyelembe kell venni a megelőző nemzedékek hagyatékát. Ez az, amit DUBY nem igazán tett meg akkor, amikor – szinte illúziókba ringatva önmagát – *La société ... méconnaissée* című művén dolgozott. Másfelől nem szabad elfelejteni, hogy a modern történetészek e nemzedéke számos dolgot kikérült, másokat viszont homályban hagyott. A frissességet, a színességet, egy oklevél vagy krónika rejtelmességét is tudni kell velük szembeállítani – ez az, amit DUBY mindig is nagyon jól csinált. A történelem nehéz, tapintatot kíván; úgy gondolom, hogy Henri MARROU értette meg ezt minden szerző közül a leginkább. *De la connaissance historique* című értekezése a lehető legjobb bírálata mindazon károknak, melyeket az eltűzött tudományos nagyravágás és a lázas türelmetlenség együttesen okozott a jelenkori történetírásnak.¹¹ A társadalomtörténetnek egyfajta marxizmus ártott a legtöbbet azért, hogy a források vizsgálata és a belőlük levonható pontos megfigyelések fölé helyezte az elméletet és az általános magyarázatot.

Azok a helytörténeti monográfiák tehát, amelyek a „feudális forradalom” elméletét támogatják, bírálhatók módszertani szempontból. Úgy jöttek létre, mint az addigi termés egyfajta „leáratása” vagy a „talaj elcgyengetése”, ahelyett, hogy néhány szép, összetett, akár ellentmondásos iratra összpontosítanának, kisebb léptékű, de megbízható tanulmányokat vonna le ezek alapján például a rokonsági rendszerről és az örökbirtokról vagy a hűbéri homágiumról és a több várnagyhoz kötődő lovagságról. Mesteri módon művelte ezt Languedoc vonatkozásában CLAUDIE AMADO,¹² s évvel próbálkoztam magam is Vendômeois kapcsán.¹³ Ha műveink nem állítanak fel ellen-modellt a „feudális forradalom”-mal szemben, ez azzal magyarázható, hogy tisztában vagyunk vele, miszerint részleges és nehéz adatokkal dolgozunk.

⁷ de Coulanges, Numa-Denis Fustel: *L'allée et le domaine rural pendant l'époque mérovingienne*. Paris, 1889. 68-69., 374-375 passim.

⁸ Bloch, Marc: *Apologie pour l'histoire*. Paris, 1974.² 132-137.

⁹ Prost, Antoine: *Douze Leçons sur l'Histoire*. Paris, 1996. 125-143.

¹⁰ Lásd a szolgálattal és a lovagsággal kapcsolatos fogalmaimat: Barthélemy, Dominique: *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu? Servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècles*. Paris, 1997. (a továbbiakban: Barthélemy 1997.)

¹¹ Marrou, Henri Irénée: *De la connaissance historique*. Paris, 1954. 1975.²

¹² Amado, Claudie: *La famille aristocratique languedocienne. Parenté et patrimoine dans les vicomtés de Béziers et d'Agde (900-1170)* [Megjelenés alatt.] A könyv megjelenéséig is több fontos tanulmányt lehet a szerzőtől olvasni, így például *L'allée paysan a-t-il existé en France méridionale autour de l'an mil?* In: *La France de l'an Mil*. Ed. Robert Delort. Paris, 1990. 142-153.

¹³ Barthélemy, Dominique: *La société dans le comté de Vendôme, de l'an mil au XIVe siècles*. Paris, 1993.

Az anyagtól azonban gyakran többet kívánnak, mint amit az nyújtani tud, így a szókinés és az iratok jellegének változása egyszerre csak az egész nagy átalakulásának körvonalazhatatlan kifejezésévé válik. Ez megy végbe a francia területeken az ezredik év körül: új szavak, új stílus tűnik fel. A józan ész és a helyes módszer azt követelné, hogy csupán ennyit mondjunk: nos, innen kezdve jobban, világosabban tudjuk megközelíteni a dolgokat!

Nem látunk tehát mindent, s óvakodni kell a csalóka statisztikáktól, de amit látunk, az megérdemli, hogy komolyan vegyük. Kísérletet kell tenni az általánosításra, és keresni kell a dolgok közötti összefüggéseket, anélkül azonban, hogy nyomasztó rendszereket állítanánk fel. Nem vagyok a „hűbériség” fogalom használatá ellen, feltéve, hogy viszonyítási pontként, ideáltípusként tekintünk rá, melyről tudjuk, hogy *csak a képzeletünkben létezik*. Nem szabad ugyanis dologiasítani, olyasmivé formálni, amin az eredetét és a végét keressük, vagy azt állítani, hogy a 13. századi francia királyoknak félniük kellett volna tőle, mielőtt felhasználták. Ez ugyanis regényíráshoz vezetne.¹⁴

Most pedig néhány szó arról, mi lehetett a lovagság és a jobbágyság a 10-11. századi Franciaországban.

2. Lovagi intézmények és társadalom

A vitát számottevő mértékben összezavarta Guy Bois 1989-ben megjelent könyve.¹⁵ Más történészek ugyanis, akik a „feudális forradalom”-ról írtak, a grófi bíróságok válságára összpontosították elbeszélésüket, ő viszont szakított ezzel a gyakorlattal. Georges Duby Mâconais, Pierre Bonnassie pedig Katalónia kapcsán arról ír, hogy az ezredik év körül hirtelen bekövetkező forradalom radikális átalakulást idézett elő a társadalmi kapcsolatokban. Az arisztokrácia a szintisza crószakot állítólag állandó gyakorlattá emelte, és igen régi társadalmi osztályok (rabszolgák, szabad parasztok) eltűnésének, illetve új osztályok (lovagok, „jobbágyságok” vagy „függő parasztságot”) megjelenésének vált az okozójává. Ez a felvetés azonban teljes egészében sokkoló hatású! A magam részéről inkább azt javasolnám, hogy vegyük elő újból, de *megfordítván a képletet*: a lovagi hatalom intézményei nem kerültek szerkezeti válságba az ezredik év körül, és mindig is fékeztek a társadalmi átalakulást.

Különböző közintézmények találhatók a „hűbéri”-nek nevezett társadalomban. Csupán a „modern állam”-nak – Richelieu bíborostól kezdődően – a történelmi igazolásra támasztott igénye vezetett el mindenféle közszellem tagadásához, s ahhoz, hogy az ezredik év körül ne lássunk mást, csak a magánérdekek játékát és fékvesztett crószakot. E közintézményeket soha sem szabad szembeállítani a hűbéri vagy földesúri kötelékekkel. Rendszerint a mitológus forogatókönyvek tartalmazzák a (római, királyi karoling, tartományúri-karoling) közrend széttrombolását, amit azután követ a személyi függőségen alapuló csoportok kifejlődése, illetve szembeállítják a „földesúri hatalmat” a birtokos és közparaszti közösséggel. A valóságban e közrendet egyszerre támogatták és korlátozták a függőségen alapuló csoportok és a földesúri hatalom. Nagy Károly védelmezni kívánta a „szegényeket” a „hatalmasokkal” szemben, ugyanakkor nagyon is számított a hatalmasokra, hogy engedelmességre kényszerítse a szegényeket, s az előbbikkel együtt a hadseregbe és az igazságszolgáltatás felé irányítsa őket.

E karoling vagy posztkaroling közrend lényegét természetesen az arisztokrata uralom intézményei jelentették. A 9. században a szó legszorosabb értelmében vett osztály-jellegű igazságszolgáltatás létezett; Janet Nelson festette le ilyenek, nagyon találóan, kimutatva,

¹⁴ Lásd a „hűbériség” kifogásolható alkalmazását le Goff, Jacques: Saint Louis. (Paris, 1996.) című könyvében.

¹⁵ Bois, Guy: La mutation de l'an mil. Paris, 1989. Lásd Guerrau, Alain: Lournand au Xe siècles histoire et fiction című cikkét a Le Moyen Age, 1990. 96. számában, 519-537.

hogy ekkoriban már közelebb állt a „hűbéri” igazságszolgáltatáshoz, mivel inkább támaszkodott a társadalmi kényszerítésre, mintsem a tudós jogra.¹⁶

E közrend történetében – Franciaország vonatkozásában – 860 és 890 közé csik a jelentős változás, akkorra, amikorra Montesquieu, nyomában pedig az 1830-as régi iskola a „saját” hűbéri forradalmát tette. A királyi intézmények ekkor visszaszorultak, az arisztokrácia pedig olyan hercegségeket hozott létre a királyságban, amelyeket én állami-hűbéri-családi¹⁷ jellegűeknek neveznék, mint például Burgundia, Flandria, Katalónia! Ezek a hercegségek várak hálózatából álltak (beleértve a városokat is): ezekből gyakorolták a lovagi fennhatóságot a vidék felett. A normand és szaracén kalandozások időben egybeestek a *lovagi magánháborúk* kialakulásával, vagyis egy kétségkívül új jelenséggel, amit azonban nem szabad összemosni egy hirtelen támadt „fékevesztett erőszakkal”; a kifejezés túl erős. A 860-as válság előtt már voltak arisztokrata „magánháborúk”, felkelések és katonaság, melyeket a nagy karoling uralkodók eredménytelenül próbáltak tiltani. 890 után számos lovagi magánháború tör ki, ezek azonban nem totális harcok, inkább szertelen konfliktusok. Az antropológia lehetővé teszi számunkra, hogy képet alkossunk az önszabályozó folyamatokról, ezt követően pedig, hogy felfedjük őket a szövegekben, miként ezt Stephen White teszi kiváló eredményrel.¹⁸ Egyébiránt, amennyiben az erőszak határtalan lenne, hogyan folytatódhatna a paraszti világ gyarapodása?

Magát a lovagi magánháborút kétségkívül egyfajta szabályozó intézménynek kell tekinteni, a lovagi uralom intézményének. Nem a társadalmi változás irányába hat, hanem inkább a társadalmi rend újratelmeztése érdekében. A háború és a bíróságot összetartozó és közös felclósséget viselő elemet alkot! A régi francia nyelvben egyébként *plait* mind a kettőt jelentette: a „nyilvánosnak” tartott igazságszolgáltató gyűlések kíméletlen mérklözések voltak, amelyek gyorsan átfordultak háborúba és fordítva.

Az ezredik év környékén az történik, hogy megszokasodnak a monostorok, főleg a vidéki rendházak. Ennek köszönhető az az új forrásanyag, amely az egyháztól származik, s amely oly sok mindenről nyújt számunkra felvilágosítást. Az „Isten békéje” azonban mint népi mozgalom, nem egyéb mítosznál. Valójában csak „Isten bíróságai”¹⁹ léteztek, különféle változatokban ugyan, többnyire azonban a fejedelmek oltalma alatt, miként erre Jane Martindale emlékeztet.²⁰ Maguk az „Isten bíróságai” is a lovagi uralom intézményei voltak. Sőt még erősítették is azt ideológiai, vagyis alapvetően döntő szempontból.

A társadalmi változás tehát nem az ezredik év körül és nem a közintézmények válsága révén ment végbe. Számomra úgy tűnik, hogy a termelőerők fejlődése csak 1070-1130 felé érte el a döntő küszöböt. Ekkor jönnek létre az új falvak (languedoc-i *castra*²¹ stb.). A városok pedig betörnek a történelembe. Ez idézi elő, hogy a kereszténység és a lovagság némileg megváltozik!

Egyenesen drámai, hogy a szerzők kötelezve érzik magukat arra, hogy a növekedés legclejének az elbeszélését az „ezredik év körüli forradalom” elnevezéssel illessék. Nem a 980-1030-as évek várbirtoklási harcára hegyezik ki azonban a történetet, hanem gyakorlatilag „ezredik év”-nek neveznek két teljes évszázadot, a 10-11-et. Tulajdonképpen csak visszatér-

¹⁶ Nelson, Janet: Dispute Settlement in Carolingian West Francia. In: The Settlement of Disputes in early Medieval Europe. Wendy Davies, Paul Fouracre (Ed.). Cambridge, 1986. 45-63.

¹⁷ Az eredeti szövegben: „publico-féodo-lignagères”. – A ford.

¹⁸ White, Stephen: Feuding and making Peace in Touraine around the Year 1100. Traditio, 1986. 42. 195-263.

¹⁹ Nehezen visszaadható szójáték, amely a *paix* (béke) és *plaid* (bírósg) szavak hangzásbeli hasonlóságán alapul. – A ford.

²⁰ Martindale, Jane: Peace and war in early eleventh-century Aquitaine (1992), újra kiadva Status, Authority and Regional Power. Aquitaine and France, 9th to 12th centuries. London, 1997. VI. fejezet.

²¹ Bourin-Derruau, Monique: Villages médiévaux du Bas-Languedoc: genèse d’une sociabilité (X^e-XIVe siècles). I-II. Paris 1987.

nek a régi iskola kronológiájához, amelyik korszakválasztónak tette meg a 12. századot. Ezt az időszakot azonban csak a növekedés *küszöbének* tekinthetjük, nem pedig a *megindulásának*. Mégis csak kár, hogy a történészek úgy tesznek, mintha egyetérténeek, miközben ez szükségszerűen nem így van, s tanulmányaik és modelljeik nem ugyanarra az alapra épülnek!

3. A Karoling-kor utáni társadalmi osztályok

Térjünk hát vissza a társadalmi-intézményi nézőponthoz. Véleményem szerint a francia 10-11. századot *posztkaroling időszakknak* kell tekinteni, a 9. századihoz hasonló, némileg mégis megváltozott társadalmi értékekkel. Az ideológia igyekezett ezeket érvényben tartani, még a három rend teóriáját is, amelyről Dominique Iogna-Prat mutatta ki, hogy legalább a 9. századra megy vissza,²² míg Duby 1978-ban megjelent könyvében²³ az ezredik év „feudális forradalma” öntudatra ébredéseként kívánta ezt bemutatni. Miközben azonban az ideológia jelentős, továbbra is ható mentális formákat őrzött meg, azalatt a környezetet átformálta a tényleges társadalmi kapcsolatok egy részét...

Amit én lovagságnak nevezek, az egyáltalán nem az ízig-vérig harcosok osztálya, sem pedig a kizárólagos „katonai” értékek rendszere. Szimbólumrendszer, presztízs, amelyet a fegyverviselés biztosított az uralkodó osztálynak. Nagy Károly és birodalmának előkelői lovagok voltak,²⁴ mert gyakorolták a kard szertartásos átadását és letételt. A nép védelmezőjének adták ki magukat, és hivatást éreztek az irányítására, s arra, hogy érvényre juttassák körében az igazságot, a saját igazságukat. A római *militia* szóképzlet volt használatos velük kapcsolatban: egy olyan nyelvezet, melyet a régi iskola „állandó fonákság”-nak tartott, s amely manapság épp ellenkezőleg, azt a hitet kelti néhány, a szövegeket túlságosan is betű szerint értelmező történészben, hogy Róma tovább élt! Számomra úgy tűnik, hogy az igazság a két álláspont között van ..., de közelebb áll a régi iskolához.

A szertartások, az ideológia, a fegyverek szimbólumrendszere fennmaradt a váruraságok idejében is; az új hangnem főleg 1070-től kezdődően tűnik fel, akkortól, amikor Marc Bloch az első „hűbéri korszakból” a másodikba való átmenetet helyezte. Nehogy tévedésbe essünk azonban, a lovagság csak egyik oldala, egyik arculata volt az uralkodó osztálynak, amely egyúttal nemességként is megjelent, s amely a társadalmi hatalom több formájával is rendelkezett. Másfelől a lovagság beszédével és szertartásaival, luxus vagy félig-meddig luxus felszerelésével mesterséges egységet alkotott az uralkodó osztály kebelén belül. Képes volt tehát elfedni vagy lecsendesíteni, illetve a végtelékig fokozni a belső ellentéteket, amikor már saját maga volt a tét.

Mindenesetre az ezredik év körüli átalakulásról szóló könyvek súlyos tévedése az, hogy az ezredfordulótól származtatják a lovagságot, mintaképet pedig az arisztokrácia belső rétegében keresik.²⁵

Nem kevésbé tévesek azok a bizonyítási eljárások, amelyek – Pierre Bonnassie szavaival élve²⁶ – „az egyik szolgaságból a másikba”, vagyis az antik rabszolgaságból a középkori jobbságból pusztán az ezredik év körül történő átmenettel kapcsolatosak. Túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a kifejezések történetének, a „tulajdon embercek” (*homines proprii*) *servik*-kel és *mancipia*kkal való behelyettesítésének. Ha elmélyültebben tanulmányoznák az össz-

²² Iogna-Prat, Dominique: Le „baptême” du schéma des trois ordres fonctionnels. L'apport de l'école d'Auxerre dans la seconde moitié du IXe siècle. *Annales ESC*, 1986. 101-126.

²³ Duby, Georges: Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme. Paris, 1998.

²⁴ Barthélemy, Dominique: La chevalerie carolingienne. In: Barthélemy 1997. VI. fejezet.

²⁵ Barthélemy 1997. 219-251.

²⁶ Bonnassie, Pierre: D'une servitude à l'autre. In: La France de l'an Mil. Robert Delors (Ed.). Paris, 1990. 125-141.

függéseket és magát a jogot, akkor láthatnák, hogy ennek a helyzettesítésnek nincs semmi különösebb jelentősége.

A jobbágság tárgyában Marc Bloch tökéletesen leírta a *fizikai függést* mint sajátosan középkori rendszert. A jobbágy vagy jobbágyzó lehajtott fejére helyezve néhány dénárt, szolgai homágiumot vállalt. Ezt fejadónak hívták, s a függő helyzetben levő „magánéletének” az ellenőrzését vonta maga után, a földesúr beleszólási és adóztatási jogát az alárendelt házasságába és örökségébe. Észak-Franciaországban ez a rendszer már a 9. század óta létezett. Nem a „földesúr” és a „szolga” közötti „személyes viszonyon” nyugvó társadalmi szokáshoz kötődött, mint ahogy azt Marc Bloch gondolta, hanem a *servi* házasodásának volt véleményem szerint a következménye. Elfogadottá vált számukra a teljes értékű házasság, a *matrimonium*; innen eredtek a jobbágság példa nélküli jogai és szertartása. Ezek a rítusok azonban az ezredforduló után is fennmaradtak és jóval túléltek a 11. századot. Összhangba hozták őket néhány, a római jogból származó s a rabszolgatartásra vonatkozó formulával, de ez az összegzés eredeti volt. E rítusok és a jogrend nagyon megfelelték a falusi kis gazdaságokra telepített paraszti pároknak csakúgy, mint a ministeriálisoknak, a csodában részesülteknek²⁷, a megszokottól eltérő státusú jobbágyok különféle kategóriái számára (ők olyan férfiak és nők voltak, akik nem tettek munkára vonatkozó fogadalmat, mégis a fizikai függőség hatálya alá tartoztak).

Túl nagy figyelmet szenteltek Léo Verriest-nek és a kelletténél kevésbé vizsgálták Marc Bloch gondolatait. Léo Verriest elhitette, hogy a „nem szabadok” „ki voltak zárva” a „közintézményekből”, ez azonban nem helytálló a 9-10. századi jobbágyok vonatkozásában. Megtörtént, hogy a közintézményekben csoportosan panaszt tettek uraik ellen, a földesurak pedig a maguk részéről az igazságszolgáltatás erejére támaszkodtak a jobbágyi kötelezettségek kimondása vagy megerősítése érdekében. A jobbágyi állapot ellentéte nem annyira a „szabadság”, hanem inkább a lovagság, nemesség volt. A 9. századtól fogva egyszer-másszor szolgának tekintik az összes nem nemest, mindazokat, akiknek csak a karoling igazságszolgáltatás alsóbb fokozataival volt dolguk – egy, a valóságban nagyon kényszerítő és szinte magán jellegű igazságszolgáltatással, amely ráncszedett a „dolgozókra”, és adandó alkalmal hozzájárult a jobbágyi állapot örökössé tételéhez.

Mindemellett a jobbágság sokkal kevésbé volt egyöntetű, mint a lovagság. A valóságban mindig is nagyon változatos volt a helyzete. Nem a jobbágság volt a paraszti lét kizárólagos megjelenési formája, és mértéke is egyénenként változott. Ugyanígy fogalmaznák a lovagság esetében is. Ettől eltekintve azonban ténylegesen többféle jobbágság létezett: különbséget kell tenni például a jobbágság fogalma – ami a 10-11. században ideológiai szempontból ráncszedett az egész földesúri uralom alatt levő osztályra –, valamint a személyi függőség rítusa között, ami nem volt rákényszerítve minden földet művelő emberre, másfelől nem csupán a földet művelőkre volt ráerőltetve. A 9. században létezett a Párizsi medencében egy tipikusan „jobbágyi szolgálat”: a robot, amely szörványosan megmaradt még a 10. században is. Ezt követően azonban egyre inkább átalakult, mivel a Karoling-kori „uradalom” nem őrződött meg változatlan formában a jóval kisebb terjedelmű 11. századi „uradalomban”, főleg pedig azért, mert a kisbirtok fölött ott volt a váruradalom, amely ugyan kevesebb specifikusan jobbágyi vonást foglalt magában, mint a „földesúri birtok”, nem volt azonban mentes a jobbágság minden eszméjétől. Gyakorolta a felső szintű igazságszolgáltatást, és minden paraszttól adót csikart ki, úgy mint a 10-11. századra nagyon jellemző védelmi pénz és önkéntes felajánlásokat, melyek természetesen legkapcsolódtak a helyi háborúkhöz. A helyzet tehát meglehetősen különbözött a 9. századitól; a várurások korában a lovagság egységesebbé vált, míg a szolgaság fellazult.

²⁷ Azok az emberek, akik például egy csodás gyógyulást követően, fogadalmuknak megfelelően egyházi szolgálatba álltak. – A ford.

A váruradalom a Karoling-kori grófi hatalom folytatásaként gyakran kíméletlen erőszakossággal működött, kétségkívül előzményénél is hatékonyabban. Georges Dubynek azonban nem volt igaza 1978-ban, midőn egyszerűen csak „a katonai megszállás területén uralkodó rablási jog”-ként határozta meg a váruradalmat, hiszen az szabályozó szerepkört is betöltött és ideológiai alappal is rendelkezett.

Meghamisítják tehát a képet azok, akik különféle erőszakos cselekedetekkel kapcsolatos anyagokból rajzolják meg azt az ezredforduló körüli néhány esztendő társadalmi-intézményi válságának alátámasztása végett, ami állítólag kegyetlen, szívszaggató és soha sem tapasztalt méretű volt. Az általános értelemben vett erőszakosság viszont nagyon is létezett, s inkább megértem Pierre Bonnassie felháborodását, mint a fordított előjelű szélsőséget, a parasztságának a lovagok, a felső papság és a ministeriálisok által történő kizsákmányolásának tagadását. Óhózzá hasonlóan én is úgy vélem, hogy a szolgaság eszméje, vagyis a megvetés és a megaláztatás fennmaradt még azokban az időszakokban (11-12. század) és azon vidékeken (déli és nyugati részek) is, amikor és ahol az okiratgyűjtemények nem sok „jobbágyot” minősítettek így.

Számomra azonban úgy tűnik, hogy a 9. században, amikor Pierre Bonnassie (egy 1985-ben megjelent tanulmányában) az antik típusú rabszolgaság agóniáját teszi, egészen másról van szó. A középkori jobbágyság Nagy Károly korától fogva már minden főbb jellemvonással rendelkezett.

Ezt követően pedig véleményem szerint nem az ezredforduló környékén, hanem főleg 1070-1130-tól kezdődően vesz némileg új fordulatot a társadalmi osztályok története: megjelennek a városok, a pénz, a társadalmi kapcsolatok jogiasítása... Mindemellett megfigyelhető még az a középkori világ, amelynek ideológiai szerkezete már a 9. században is felismerhető volt.

Zárszó

Az ezredik év körüli „feudális forradalom”-mal az a legfőbb probléma, hogy nincs benne a forrásokban! Csak egy kiméra, amely azonban a 2000. év közeledtével veszélyes lehet a benne rejlő tömegkommunikációs és kereskedelmi lehetőségek miatt. Vele együtt visszatérnek – még komolyan hitt emberek tollán is – az „ezredik év rémségci”! Amikor így állnak a dolgok, nem kellene-e összefognia minden hiteles történésznek, mindazoknak, akik nem adják el magukat a médiának? Szükség van arra, hogy a holnap Európájában létezzen egy erős és igaz történeti gondolkodás, vele együtt, általa pedig legyen kritikai szellem és társadalmi tisztánlátás.

Fordította: **Kordé Zoltán**